

*Janne Lindqvist är docent i retorik och FD i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.
E-mail: janne.lindqvist@littvet.uu.se*

*Dimitrios Iordanoglou är docent i grekiska och utbildningsledare vid Uppsala universitet.
E-mail: dimitrios.iordanoglou@uadm.uu.se*

Janne Lindqvist & Dimitrios Iordanoglou:

Klassikerintro

Perikles tredje tal / "Det epidemiska talet"

Pesten kom med kriget. Sommaren år 430 före vår tideräknings början hade Athens befolkning, tillsammans med stora skaror från landsbygden, förskansat sig innanför stadsmurarna för att söka skydd mot ett anfall från en militärt överlägsen allians under Spartas ledning. Då slog farsoten till, med förödande resultat. Uppemot en fjärdedel av invånarna – mellan 75.00 och 100.000 personer – skulle dö i epidemin, många fler insjuknade; protester och oroligheter bröt ut (Littmanm 2009; Martinez 2017). Stadens ledning hamnade under stark press, trots att beslutet att gå i krig hade fattats "demokratiskt". Det var nödvändigt för det atenska imperiets arkitekt och egentlige ledare, statsmannen Perikles, att tala till medborgarna (Tracy 2009; Martin 2016). Det talet publiceras här i en ny svensk översättning.

I skandinaviska retorikvetenskapliga sammanhang omtalas Perikles (495-429) ofta som författare till det berömda liktalet över stupade atenare eller som make till Aspasia, Sokrates retoriklärarinna (exempelvis i Johannesson 2005, s. 11, och Mral 2011 s. 29-30). Men det finns goda skäl att bereda honom en mer framskjuten plats än så: hans politiska ställning gjorde honom till en viktig utgångspunkt för den småningom framväxande politiskfilosofiska och retorikfilosofiska diskussionen (om vi får kalla den så)¹, och även hans övriga bevarade tal förtjänar uppmärksamhet i egen rätt, oavsett vad vi tycker om dem i estetiskt eller argumentations-teoretiskt avseende. I detta nummer av *Rhetorica Scandinavica* presenteras därför en ny översättning av Perikles så kallade "tredje" eller "sista tal", vad som också skulle

1 Han omnämns exempelvis ett par gånger i Platons *Faidros*, tio gånger i *Gorgias*, en dryg handfull tillfällen i Aristoteles *Retoriken*, fyra tillfällen i Ciceros *De Oratore*, och ungefär lika många i Quintilianus *Institutio oratoria* för att nu bara ge några exempel.

kunna betecknas som hans ”epidemiska tal” eftersom det alltså hölls under – och med anledning av – den pest som drabbade Aten under kriget mot Sparta.

Att vi väljer att uppmärksamma just detta tal hänger naturligtvis samman med den pågående coronapandemin, och likheterna och skillnaderna mellan hur Perikles förhåller sig till den dåvarande pesten och hur vår tids ledare kämpar med att finna den rätta ”strategin” för att kontrollera smittan och dess symptom. I detta avseende tar han plats intill de moderna ledare och rådgivare som vänder sig till folket för att förklara och legitimera sina åtgärder, en Bolsonaro eller en Boris, eller varför inte den svenska folkhälsomyndighetens Anders Tegnell – ena stunden hyllad och respekterad, den andra kritiserad och avskydd. Men talet är intressant av flera skäl än så. I slutet av denna inledning kommer vi att peka ut några möjliga, mycket allmänna perspektiv, som skulle kunna anläggas på talet. Först kommer vi emellertid att säga något kort om talets författare och den historiska bakgrunden.

Thukydides: historiker och talskrivare

Strikt taget är det nämligen inte Perikles som har författat talet. De politiska talen cirkulerade ännu inte i någon större omfattning, i alla fall inte i skriftlig form, och det är högst osannolikt att Perikles ens skrev stolpar till sina egna. Vi läser en version som återfinns i den atenske generalen och historiken Thukydides skildring av det krig som utkämpades mellan Aten och Sparta under 400-talets sista tredjedel (Zagorin 2005; Balot, Forsdyke & Foster 2017). Perikles spelade en central roll i krigets inledningsskede, och Thukydides återger flera tal som Perikles ska ha hållit. Även om nutida forskare är tämligen överens om att talen väsentligen är Thukydides egna skapelser är det inte omöjligt att Perikles faktiskt höll tal vid just dessa tillfällen, och att andemeningen var densamma som i Thukydides version. Hos Thukydides och efterföljande antika historiker spelar nämligen återgivna (politiska) tal en helt central roll i såväl den historiografiska metoden som i själva framställningen, och Thukydides själv kommenterar dem på följande sätt (1.22): ²

Ifråga om vad var och en sade alldeles innan krigsutbrottet eller under pågående krig har det varit svårt att minnas den exakta ordalydelsen, både för mig, i de fall jag var åhörare, och för informanter från olika håll. Talen har skrivits så som jag menar att man borde ha talat i den givna situationen, men jag har hela tiden hållit mig så nära som möjligt till själva andemeningen av vad som verkligen sades.

Om Thukydides liv vet vi påfallande litet. Uppgifter från en hellenistisk historiker skulle göra honom både till konungaättling och till besläktad med atenske statsmannen Kimon, men stamtavlan är omtvistad; det egna verket förblir vår främsta källa. År 424 valdes han till general, vilket innebär att han måste ha fötts senast 454,

² Alla översättningar från grekiskan av D. Iordanoglou.

sannolikt redan runt 460. Han skriver att han förfogade över bryträtter till guldgruvor i Thrakien, och att han därför var inflytelserik i trakten. Som general sändes han till området med befäl över en flotta, men då han misslyckades att förhindra spartanerna från att ta kontroll över den viktiga hamnstaden Amfipolis dömdes han till exil. Den varade i tjugo år. Under exiltiden påbörjade Thukydides sin sammanställning över kriget mellan Sparta och Aten, men den fullbordades aldrig. Trots att han tycks veta att kriget slutade med Atens kapitulation år 404, och trots att han sannolikt levde en bit in på 300-talet bryter verket av vid skildringen av händelserna vintern år 411.

Enligt en senantik tradition var det Xenofon som plockade upp och började cirkulera Thukydides verk. Platon har uppenbarligen läst det. Som historieskrivare blev Thukydides stilbildande, hans tal flitigt studerade, men särskilt lättläst har han aldrig varit. Någon gång vid tiden för Kristi födelse skriver historiken och retoriken Dionysios från Halikarnassos apropå Thukydides stil (*De Thuc.* 49): ”Jag bortser här från det faktum att om folk verkligen talade så [dvs. som Thukydides skriver] skulle inte ens deras föräldrar kunna stå ut med obehaget. De skulle snarare behöva en tolk, som om de lyssnade till ett främmande språk”. I detta avseende hoppas vi att översättningen inte gör förlagan rättvisa. Därmed kan vi också återgå till den historiska kontexten.

Krig, pest och protester: bakgrunden till talet

Efter en längre tid av bräckliga freder och växande spänningar mellan stadsstaterna Aten och Sparta invaderade marktrupper från den sistnämnda slutligen landsbygden kring Aten år 431. Kriget brukar kallas för det peloponnesiska kriget efter den halvö där Sparta var beläget, men det är ett namn som bär på det atenska perspektivet. Den pekar ut fiendens hemvist snarare än krigets skådeplats eller ens de stridande parterna. Det var alltså på den nordligare halvön Attika som kriget tog sin början. Aten, som tillsammans med sina allierade dominerade till sjöss, var betydligt svagare än spartanerna och deras allierade på land. Det är i denna historiska situation som Thukydides låter Perikles hålla sitt första tal, där han uppmanar Atenarna att gå i krig mot de spartanska trupperna (1.127.3). När Sparta så landvägen invaderade halvön Attika och närmade sig Aten beslutade sig de attiska invånarna efter demokratiska överläggningar under Perikles ledning att låta befolkningen söka skydd inom Atens stadsmurar, som bildade ett effektivt värn kring Aten och skapade en korridor till den närliggande hamnstaden Pireus. Det var under detta krigets första år, som Perikles höll sitt andra tal, det berömda liktalet.

Perikles och atenarnas strategi fungerade inledningsvis väl, men under krigets andra år utbröt en pest innanför Atens stadsmurar – Thukydides insjuknade själv. Den svåra sjukdomen förde med sig oroligheter och protester, och det är i samband med dessa som Perikles håller sitt tredje tal, som alltså översätts här.

Perikles tredje tal: tre läsarter

Perikles tredje tal är förstas särskilt intressant att läsa under en pågående pandemi. Även om den atenska pestens förlopp var snabbare och mer våldsamt – och ännu mycket mer dödligt än vår tids coronavirus – finns det en nästan obehaglig igenkänningsfaktor i vissa av passagerna som beskriver sjukdomens förlopp och hur medborgarna agerade vid dess utbrott. Men att studera talet framstår som retorikhistoriskt och retorikteoretiskt relevant ur fler perspektiv än så. Här finns naturligtvis inte plats att presentera någon egentlig tolkning av talet, men i det följande vill vi peka ut tre mycket allmänna riktningar som en läsning av talet skulle kunna ta, tre ”läsarter” om man så vill. Talet kan antingen läsas primärt just som ett (mer eller mindre korrekt återgivet) historiskt tal i en historisk situation. Då betraktas det som ett exempel på Perikles eller klassisk attisk talekonst (eller i varje fall på hur sådan talekonst kunde representeras i en nära samtid). För det andra kan talet istället läsas som ett slags påhittat *exemplum*, ett paradigm att efterlikna eller tvärtom avvika från. För det tredje kan talet läsas för de implicita och explicita ’retorikteoretiska’ resonemang som talet för eller tycks förutsätta. Medan den första läsarten alltså betraktar talet som ett slags persuasivt objekt, intressant för retorikhistorikern framförallt för vad det kan säga om samtida retorisk praktik, så rör de två sistnämnda läsarterna framförallt vilka retorikteoretiska ställningstaganden som kan utläsas ur talet. Vi börjar med den första läsarten:

Talets syfte var enligt Thukydides att ”att mildra [atenarnas] frustration och på så sätt gjuta nytt mod i dem, lugna dem och återge dem deras självförtroende” (2.59.1). Ett relativt omedelbart sätt att läsa talet är således att studera det som en i någon mån rättvis återgivning av i varje fall *andan* i vad Perikles yttrade vid tillfället. Vi kan exempelvis se det som ett svar på en specifik ”retorisk situation” i Lloyd Bitzers (1968) mening, och studera det för att kartlägga hur Perikles manövrerade för att förhålla sig till situationens ”påträngande problem” (atenarnas missnöje och missmod), dess ”begränsningar” (pestens obeveklighet och medicinens tillkortakommanden, krigssituationen, rådande föreställningar om situationens verkliga – exempelvis religiösa och politiska – orsaker och så vidare) och dess ”publik” (i detta fall framförallt de medborgare som Perikles rimligen skulle kunna påverka med sitt tal). En sådan läsning står naturligtvis inför svåra källkritiska problem – de flesta moderna läsare tycks som sagt övertygade om att talet framförallt ska betraktas som Thukydides skapelse. Men något likartat kan ju sägas om många andra antika yttranden som vi endast känner i andra hand och som ändå (med vissa förbehåll) ibland studeras som verkliga kvarlevor efter de påstådda författarna. De mest uppenbara exemplen i vårt sammanhang är kanske den retorikdefinition som Platon lägger i munnen på Gorgias i dialogen med samma namn – men som ändå ibland citeras som ”Gorgias retorikdefinition” – eller Prodikos ”Herakles vid skiljevägen” – som ju är Xenofons – eller varför inte alla de försokratiska texter som flyter runt i ingenmanslandet mellan fragment och testimonia. Så kan även Perikles tal hos Thukydides alltså läsas. Framförallt är det liktalet som brukar locka till intresse, men ibland även hans övriga tal, och däribland det tredje (exempelvis Foster 2010; Ritchie 2008-2009 respektive Spence 1990). Vi känner däremot inte till några

studier av talet enligt ovannämnda Bitzers modell.

De andra läsarterna tar istället Thukydides författarskap för givet. En möjlighet – vår ”andra läsart” – är att se talet som ett slags *exemplum* eller paradigm, som ett försök av Thukydides att gestalta ett stycke förebildlig eller avskräckande talekonst, ett slags ideal i god eller dålig mening. Frågan om Thukydides ser Perikles som ett ideal att följa eller tvärtom ett avskräckande exempel är delvis öppen. Det finns exempel på forskare som menar att Thukydides skildring av Perikles syftar till att framvisa honom som en problematisk ledare (exempelvis Foster 2010). Men framförallt brukar Perikles ses som ett slags idealgestalt i Thukydides historieskrivning (Yunis 1996, s. 59-86). I så fall kan en analys av talet avslöja något om Thukydides syn på en ideal talekonst, vilka slags argument och språkliga utsmyckningar han ser som förebildliga och ideala – eller tvärtom som varnande exempel. Men oavsett vilket så skulle en noggrann analys av talet kunna erbjuda ett slags ”Thukydides implicita retorikmetodologi”.

Den tredje läsarten utgår också från att Thukydides är talets verkliga författare, men tar istället fasta på vad det uttryckligen säger om en ideal talekonst. I så fall anas generellt i Perikles tal hos Thukydides kanske ett retoriskt ideal, eller rentav en retorikteoretisk grundsyn av ett annat slag än det vi möter hos andra retoriker och filosofer i det klassiska Hellas, mindre orienterat mot själva talet och dess innehåll, argumentation, stil och framförande, mer intresserat av den ideala relationen mellan talare och publik. I liktalet frångår så Perikles sedvanan att direkt hylla de stupade för att istället fokusera på Aten och dess demokrati. Atenarnas styrelseskick innebär nämligen att förhållandet mellan medborgarna och de styrande ämbetsmännen (som han själv) bör vara av ett särskilt respektfullt slag (Thuk. 2.37): ”på grund av vår aktning för dem som för tillfället tjänar som ämbetsmän är vi det folk som är mest laglydigt i det offentliga livet”. Det är den önskvärda relationen mellan talare och åhörare som står i fokus – inte talens innehåll eller utformning. Det betyder att vi i hans tal kanske kan utläsa ett slags rudiment till retorikteoretiska tankegångar som skiljer sig från dem vi möter hos såväl sofisterna som Platon och Aristoteles (Jämför Yunis 1996, s. 67-72). Problemet handlar här inte främst talekonstens förhållande till argument, språklig stil, framförande och så vidare utan om vilken funktion och relation talaren idealt bör ha till sin publik (och tvärt om), om hans ord ska höras exempelvis i kraft av talarens kraftfulla ledarskap eller hans expertkunskaper. Och därigenom visar sig talet på omvägar också bära på djupa paralleller med debatten om ledarskapets och expertisens roller under den pågående pandemin.

Vi har nöjt oss med att mycket schematiskt antyda tre möjliga riktningar som en läsning av talet skulle kunna ta. Naturligtvis finns det fler, och naturligtvis innebär var och en av dessa tre sina egna utmaningar och svårigheter. Men inget av detta minskar talets intresse – tvärtom. Det förtjänar en ny och större uppmärksamhet också i en skandinavisk retorikvetenskaplig kontext.

Texten och översättningen

Den följande översättningen tar sin början redan i Thukydides skildring av epidemins förlopp, av dess symptom och läkarnas handfallenhet inför dem, och den sociala misär och politiska oro som bryter ut i sjukdomens fotspår (Thuk. 2.47.2–2.54.1). Själva talet följer en bit in i texten (2.59–2.64.2).

Referenser

- Littman, Robert J. (2009). "The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology". *The Mount Sinai Journal of Medicine*, 76, 456–467. doi:10.1002/msj.20137.
- Balot, R.K., Forsdyke, S. & Foster, E. (red.) (2017). *The Oxford Handbook of Thucydides*. New York, NY: Oxford University Press.
- Bitzer, L. (1968). "The Rhetorical Situation". *Rhetoric & Philosophy*, 1(1), s. 1-14. doi: 10.2307/40236733.
- Foster, Edith. (2010). *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*. Cambridge et al: Cambridge University Press.
- Johannesson Kurt. (2005). *Svensk retorik. Från medeltiden till våra dagar*. Stockholm: Nordstedts.
- Martínez, Javier. (2017). "Political Consequences of the Plague of Athens". *Graeco-Latina Brunensia*, 22 (1), 135-146. doi:10.5817/GLB2017-1-12.
- Martin, T.R. (2016), *Pericles. A Biography in Context*, Cambridge University Press: New York.
- Mral, Brigitte. (2011). *Talande kvinnor. Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key*. 2 utg. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Ritchie, Shawna. (2008-2009). "Political Myth and Action in Pericles' Funeral Oration". *Innovations. A Journal of Politics*, 8, 73-85.
- Spence, I. G. "Perikles and the Defence of Attika during the Peloponnesian War". *The Journal of Hellenic Studies*, 110, 91-109. doi: 10.2307/631734.
- Thucydides. (1989). *The Peloponnesian War. Book II*. Edited by J.S. Rusten. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tracy, Stephen V. (2009). *Pericles: A Sourcebook and Reader*. Berkeley: University of California Press.
- Yunis, Harvey. (1996). *Taming Democracy. Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca & London: Cornell University Press, 59-86.
- Zagorin, Perez (2005). *Thucydides: An Introduction for the Common Reader*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

*Översatt till svenska av Dimitrios Iordanoglou.
Översättningen baseras på Thucydides, The Peloponnesian
War. Book II. Edited by J.S. Rusten, Cambridge:
Cambridge Univ. Press 1989.*

Thukydides:

Pesten i Aten och Perikles epidemiska tal

Pesten

2.47.2. Genast när sommaren började invaderade spartanerna och deras allierade Attika med två tredjedelar av sina styrkor, precis som året dessförinnan. Spartas kung Archidamos, Zeuxidamos son, ledde armén som ockuperade och plundrade landet. De hade inte varit i Attika i särskilt många dagar då sjukdomen först slog till mot atenarna. Det sägs att den redan tidigare hade brutit ut på många platser, både på Lemnos och annorstädes, men ingen annanstans hade en så dödlig pest dokumenterats förr. Läkarna rådde inte på den eftersom de försökte behandla något som var helt okänt för dem (tvärtom var dödstalen högst just bland läkarna på grund av deras utsatthet), och det gjorde inte heller någon annan mänsklig konst. Alla böner som bads i templen, alla orakelsvar och sådant var lika verkningslösa, och till slut resignerade man inför det onda och gav upp alla försök att undkomma det.

48. Det sägs att sjukdomen ursprungligen kom från Etiopien, söder om Egypten, men sedan spreds till både Egypten och Libyen, och till merparten av Perserriket. Till Aten kom den helt plötsligt. Invånarna i Pireus var de första att drabbas, så man sade att spartanerna hade förgiftat deras vattencisterner (där fanns nämligen inga källor ännu). Sedan nådde den också den övre staden, och då började dödstalen öka avsevärt. Andra må säga vad de vill, läkare såväl som lekmän, om hur den kan ha uppkommit och om vilka faktorer som låg till grund för dess förmåga att åstadkomma en sådan enorm förändring av sakernas tillstånd. Jag ska för min del skildra sjukdomens förlopp och beskriva de symptom som vid en undersökning gör det möjligt att tidigt känna igen och inte ta fel på den, om den skulle bryta ut igen. Jag har nämligen haft den själv och egenhändigt observerat andra som lidit av den.

49. Detta år hade varit ovanligt fritt från andra slags sjukdomar, därom var alla överens, men för var och en som redan led av någon annan åkomma övergick allt i denna. Andra var vid god hälsa när de utan uppenbar orsak plötsligt insjuknade: det började med brännande hetta i huvudet, rodnader och inflammationer i ögonen, och blödningar inne i munnen från tunga och svalg. Andedräkten blev konstig och illaluktande. Sedan följde nysningar och heshet, och det tog inte lång tid innan

besvären gick ned i bröstet med kraftig hosta som följd. När den sedan satte sig i magen orsakade den kväljningar och alla slags kräkningar och avsöndringar av galla som läkarna har ett namn för, allt under svåra smärtor. De flesta hade också hulkningar som orsakade häftiga kramper och ryckningar. Dessa kom ibland så snart kräkningarna hade upphört, ibland långt senare. Huden kändes inte särskilt varm vid beröring. Den var inte heller blek utan snarare rödflammig, blåmärkeslik och helt full av blåsor och bölder. Invärtes däremot brann det i de drabbade så att de inte kunde uthärda ens de tunnaste kläder eller lakan utan de ville bara vara nakna och helst av allt kasta sig i kallt vatten. Och många av dem som inte hade någon som tog hand om dem gjorde faktiskt det – ned i vattencisternerna – så plågade var de av en tröst som inte gick att släcka, och det spelade ingen roll om man drack mycket eller litet. De led också konstant av brist på både vila och sömn.

Kroppen blev nu inte helt utmärglad under den mest aktiva sjukdomsperioden utan stod emot över förväntan. Därför hade de flesta åtminstone litet krafter kvar när de till följd av den invärtes febern avled på den sjätte eller åttonde sjukdomsdagen. De som överlevde denna fas dog av svaghet i samband med att sjukdomen gick ned i magen och orsakade svåra sårnader och vattniga diarréer. Det onda började och satte sig först i huvudet men gick sedan ned genom hela kroppen från topp till tå. Hos dem som klarade sig igenom det värsta uppträdde symptomen när sjukdomen satte sig i extremiteterna, för den angrep också könsdelar, fingrar och tår, och många undkom sjukdomen då de amputerade dessa kroppsdelar, men somliga förlorade även synen. Vissa drabbades direkt efter tillfrisknandet av total minnesförlust så att de inte kände igen sina vänner eller ens visste vilka de var.

50. Det var verkligen en oförklarlig sjukdom. Den inte bara drabbade hårdare än vad den mänskliga naturen kunde motstå, utan den visade sig vara något helt annat än de sjukdomar som vi känner till även i följande avseende: de rovfåglar och fyrfota djur som vanligen äter människokött höll sig borta från liken trots att så många låg obegravda, och om de smakade av dem dog de. Detta bevisas av att sådana slags fåglar blev påfallande sällsynta och inte längre kunde observeras vare sig kring liken eller någon annanstans. Hundarna gav bättre möjligheter att observera resultatet eftersom de är husdjur.

51. Sådan var sjukdomens allmänna karaktär, om man bortser från de många andra säregna symptom som den kunde uppvisa då var och en drabbades på litet olika sätt. Under denna tidsperiod tillstötte inga fall av de vanliga sjukdomarna, och om någon bröt ut slutade det alltid i denna. Folk bara dog: somliga utan någon som tog hand om dem, andra trots att de hade den bästa omsorg. Man kunde i princip inte etablera någon enda behandling genom vilken sjukdomen säkert skulle lindras, för vad som fungerade på somliga visade sig vara skadligt för andra. Ingen slags fysik, kraftig eller spenslig, visade sig anpassad till att stå emot sjukdomen. Den ryckte bort alla utan åtskillnad, även dem som fick all tänkbar vård. Det värsta med hela denna plåga var dels den förtvivlan som grep offren när de insåg att de var sjuka (för de förlorade genast allt hopp och gav upp inför sjukdomen istället för att försöka stå emot den), dels att smittan spreds för att folk försökte ta hand om

varandra, vilket fick dem att dö som får, och detta ledde till den största dödligheten. För om de av rädsla inte ville besöka varandra dog människor i brist på omsorg, och många hushåll gick under därför att de inte hade någon som tog hand om dem. Om de däremot besökte de sjuka dukade de själva under, i synnerhet de som gjorde anspråk på att vara goda medmänniskor. De gjorde det nämligen till en hederssak att inte bry sig om den egna säkerheten, och fortsatte att besöka sina vänner, till och med när de döendes egna släktingar till slut överväldigades av det onda och inte längre orkade med att begråta dem. Mest medlidande med de döende och de drabbade hyste dock de som hade överlevt sjukdomen, för de visste av egen erfarenhet vad den innebar och var säkra på att de själva stod bortom all fara. Sjukdomen angrep nämligen inte samma person två gånger, åtminstone inte så att den dog. Överlevarna lyckönskades därför av alla, och i sin upprymda glädje verkade de dåraktigt tro att de nu aldrig skulle behöva dö i någon annan sjukdom heller.

52. Situationen förvärrades av att det strömmade in människor från landsbygden in till staden. Nykomlingarna hade det särskilt svårt. De hade inga egna hus utan tvingades bo i hyddor i årstidens kvävande hetta, och de dog under fullständigt kaotiska förhållanden. Döende låg kropparna om varandra, och på gatorna, särskilt kring fontänerna, raglade halvdöda människor omkring i jakt på vatten. Templen där det upprättats läger var fulla av lik då de som dog blev liggande. Lidandet och hopplösheten förråde folket till den grad att det blev likgiltigt inför såväl det heliga som det profana. De traditionella begravningssederna övergavs och man begravde de döda så gott man kunde, men fler tvingades till skamliga metoder då så många av deras anhöriga redan hade dött. De använde likbål som andra människor hade staplat upp: somliga skyndade sig att lägga sina döda på bålet och tända på först, andra hivade upp de kroppar som de bar på ovanpå andra kroppar på redan brinnande bål och försvann sedan snabbt från platsen.

53. Även i andra avseenden innebar pesten början på en ökad laglöshet i staden. Man hängav sig mer hämningslöst åt sådant som tidigare gjorts i det fördolda när man såg hur snabbt allt kunde förändras – plötsligt var välbärgade människor döda och deras ägodelar togs genast över av dem som tidigare inte haft några. Man tänkte att livet och tillgångarna inte skulle räcka särskilt länge och sökte därför snabba njutningar. Viljan att eftersträva det goda försvann eftersom man mycket väl kunde vara död innan det hade uppnåtts. Omedelbar tillfredsställelse och allt som bidrog därtill blev den nya dygden och nyttan. Varken gudsfruktan eller lagar avskräckte längre någon. Eftersom alla dog utan åtskillnad drog man slutsatsen att det inte spelade någon roll om man var from eller inte, och vad brott beträffade räknade ingen med att överleva tillräckligt länge för att hinna prövas och dömas. Tvärtom menade alla att de redan dömts till ett betydligt hårdare straff som nu hängde över dem, och att det var fullt rimligt att få njuta litet av livet innan domen verkställdes.

54. Sådan var den katastrof som drabbat atenarna: folket innanför stadsmurarna dog, och utanför skövlades landsbygden.

Perikles tredje tal

2.59. Under trycket av pesten och kriget hade den atenska opinionen svängt efter den andra spartanska invasionen, då landsbygden för andra gången skövlades. Atenarna började kritisera Perikles för att ha övertalat dem att ge sig in i kriget och gav honom skulden för de olyckor som drabbat dem. De var ivriga att sluta fred och sände en beskickning till Sparta, men den misslyckades. Fullständigt desperata vände sig de nu emot Perikles. Han såg hur nedbrutna atenarna var i den rådande situationen; de betedde sig precis som han hade förutsett. Så han sammankallade ett möte (han var ju fortfarande överbefälhavare) för att mildra deras frustration och på så sätt gjuta nytt mod i dem, lugna dem och återge dem deras självförtroende. Vid sitt framträdande sade han:

60. Er ilska mot mig kommer inte som någon överraskning, och jag kan förstå orsakerna till den. Därför har jag kallat till denna folkförsamling: för att friska upp ert minne och kanske rentav klandra er, om det skulle visa sig att det vore fel att kritisera mig och ge upp inför våra svårigheter. Jag hävdar bestämt att den enskilde individen tjänar mer på att det går bra för hela staten, än på att privata intressen tillgodoses samtidigt som det går utför med staten som helhet. Man drabbas ju likafullt av fördärvet – hur framgångsrik man än må vara – om fosterlandet går under. Men i ett välmående land är det lätt att komma på fötter igen efter en motgång. Eftersom staten kan bära de enskildas olyckor, men ingen enskild individ mäktar med att bära statens, måste vi alla försvara den nu och inte agera som ni gör. Ni är så uppgjagade över era egna problem att ni håller på att tappa greppet om vårt samhälles säkerhet, och så lägger ni skulden på mig för att ha ivrat för kriget, och på er själva för att ha gått med på det.

Ilskan riktas dock bara mot mig, trots att jag lika väl som någon annan förstår och kan förklara vad som måste göras. Jag som älskar mitt land. Som är omutbar. En människa som är full av insikter men saknar förmågan att förmedla dem kunde ju lika gärna aldrig ha haft några alls. Den som har både och, men saknar kärleken till fosterlandet, kommer knappast att ge råd som ligger i det allmännas intresse. Och även om han vore en patriot, men inte stod över pengar, är ju risken att alla hans andras förtjänster skulle kunna köpas och säljas på grund av denna enda lilla brist. Så om ni följde mitt råd att gå i krig för att ni ansåg att jag kanske överträffade många andra i dessa avseenden, vore det helt orimligt att beskylla mig för att ha handlat fel nu.

61. Det är naturligtvis vansinne att dra ut i krig om man kan undvika det och allt är som det ska. Nu var det tvunget att välja: underkastelse och omedelbart slaveri eller våga livet och kunna gå segrande ur striden – det hade varit långt värre att fly faran än att möta den. För egen del är jag den jag alltid har varit. Jag har alltid haft samma inställning. Det är ni som har förändrats, och jag vet varför: den övertygelse ni kände i medgång har motgångarna fått er att ifrågasätta, och när viljestyrkan nu sviker framstår min politik som missriktad eftersom den innebär provningar som ni var och en redan har fått känna av, utan att den ännu har bevisats vara framgångsrik. Ni har drabbats av stora omvälvningar, på kort tid, och det har försvagat er föresats att stå fast vid tidigare beslut. Självförtroendet kan få sig en

törn av plötsliga och oväntade händelser, och det är precis vad som har hänt er, särskilt med pesten som kom till råga på allt annat. Men ni är medborgare i en mäktig stadsstat och ni uppfostrades till att vara henne värdiga. Därför måste ni vara orubbliga, även i de svåraste olyckor, och inte låta ert rykte befleckas. Lika starkt som vi hatar dem som arrogant kräver respekt utan att ha förtjänat det, fördömer vi de veklingar som inte lever upp till sitt etablerade rykte. Därför måste ni nu lägga privata bekymmer åt sidan och ta ansvar för vår gemensamma säkerhet.

62. Ni oroar er för att kriget kommer att innebära svåra prövningar utan att segern kan garanteras. Jag svarar med samma argument som jag så ofta förr har lagt fram för att visa att era farhågor är ogrundade, men jag vill också klargöra en sak: det finns något i själva storleken på ert välde som ni inte tycks ha insett och som jag aldrig har framhållit tidigare. Jag skulle inte ha gjort det nu heller – för det är något skrytsamt över det – men jag ser ju hur ni gripits av ett missmod som det faktiskt saknas skäl för. Ni tycks tro att er makt bara sträcker sig över era allierade, men jag menar dessutom att av de två arenor där vi opererar, det vill säga land och hav, har ni total makt över den ena, från de delar som ni redan nu kontrollerar och precis så långt som ni vill utvidga den. Med er flottstyrka finns idag ingen, vare sig persernas storkonung eller något annat folk, som kan hindra er från att segla vart ni än önskar. Denna makt är något helt annat än de jordegendomar och gods, som ni så sörjer att ha berövats. Ta inte så hårt på det. I jämförelse med er verkliga makt är ju det där att betrakta som litet trädgårdsslyx. Den kan vi enkelt återta så länge som vi försvarar och bevarar vår frihet, men de som underkuvas av andra brukar också förlora vad de en gång har ägt. Ni får inte visa er vara sämre än era förfäder: deras ägor var förvisso inte något arvegods. Nej, de hade vunnit dem, och de försvarade och behöll dem så att de kunde överlåta dem på er. Det är mycket mer skamligt att berövas sina ägor än misslyckas med att utöka dem. Därför måste ni möta fienden inte bara med mod, utan med överlägsen övermakt. Till och med en ynkygga kan få något att skryta över av ren dumtur. Den överlägsenhet jag talar om – vår överlägsenhet – kommer ur insikten om att man är sina motståndare förmer. Vid jämna odds stärks modet av vetskapen om ens överlägsenhet. Och den vetskapen förlitar sig inte så mycket till hoppet, som är en sista utväg i förtvivlade stunder, utan grundar sig på en analys av fakta, **(63)** vilket ger säkrare framtidsutsikter.

Ni stoltserar alla med den prestige som vår stad åtnjuter på grund av sitt herravälde. Därför måste ni också bistå henne. Mödorna kan inte undflys med mindre än att ni också måste ge upp era privilegier. Och tro inte att striden bara handlar om underkastelse eller självständighet. Den gäller hela vår stormakts överlevnad och de faror som kommer ur hatet som vårt styre har genererat. För det är förstas för sent att avstå från vår stormakt om någon panikslagen politisk nykomling nu skulle få för sig att det vore en storsint lösning. Vid det här laget har ert välde blivit en tyrannstat som det möjligen kan ha varit fel att upprätta, men som det nu vore ödesdigert att ge upp. Nej, om sådana män fick andra med sig skulle de leda en stad rakt ned i fördärvet, till och med sin egen om de hade en. Noviser överlever bara om de ställs jämte handlingskraftiga män. De skulle säkert bli pålitliga slavar i en lydstat, men en i härskarstat har de inget att tillföra.

64. Låt er alltså inte förledas av sådana ”medborgare”, och rikta inte er ilska mot mig. Vi fattade ett gemensamt beslut att dra ut i krig, och vi gjorde det för att fienden attackerade när ni inte ville böja er för deras vilja – så långt inget oförutsett. Först därefter kom överraskningarna och det enda som vi inte hade kunnat förutse: pesten. Jag vet att det växande missnöjet mot mig främst beror på den, men det är inte rättvist, om ni inte också tänker ge mig äran för varje oväntad framgång. Nej, vad gudarna skickar måste man fogligt bära – fienden möter man oförskräckt. Detta har alltid varit stadens sed, och den får inte upphöra med er. Kom ihåg att Athens namn är det största bland alla människor just därför att hon aldrig givit upp i motgång utan frikostigt spenderat både människoliv och möda i krig. Därför har hon också skaffat sig den största makt som hittills har skådats. Minnet av vår makt kommer alltid att bestå hos efterkommande släkten. Och även om vi nu skulle tvingas till någon liten eftergift – allt föds ju och falnar – kommer ingen att glömma att vi härskade över fler hellener än någon annan av hellenerna, att vi stod upp mot fienden och hans förenade styrkor i det största av alla krig, och att vi levde i en stad som hade allt och var den främsta av alla. Och hur mycket de politiska nykomlingarna än försöker bagatellisera detta kommer alla som hyser den minsta ambition att vilja efterlikna oss, och om de misslyckas kommer de att avundas oss. Alla som har varit djärva nog att härska över andra har tillfälligtvis ådragit sig hat och harm, men med så högt satta mål gör man klokt i att finna sig i impopulariteten. Hatet varar inte länge, men stundens glans och det framtida ryktet etsar sig fast i människors minne för evigt. Med blicken fästad på den ära som komma skall – och på den skam som nu måste undvikas – måste ni uppbåda alla era krafter för att säkra både och. Förhandla inte med spartanerna! Låt dem inte få se er tyngda av problem för de är starkast – både människor och städer – som möter motgångar med minimal oro och maximalt motstånd i handling.

65. Så försökte Perikles blidka atenarnas vrede och vända bort deras tankar från de omedelbara bekymren. Som kollektiv lät de sig övertygas av hans argument. De avstod från att sända förhandlare till spartanerna och återupptog kriget med ny kraft, men som privatpersoner plågades de ännu av sina olyckor. Folket, som aldrig hade haft särskilt mycket, hade nu berövats även detta, och eliten hade förlorat sina vackert inredda gods och lantegendomar. Värst av allt var dock att de inte levde i fred utan tvärtom låg i krig.